

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.29>

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА НА ЗАХИСТ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сідельніков А.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Міжнародного науково-технічного університету*

імені академіка Юрія Бугая

ORCID: 0009-0003-3065-4582

e-mail: artem.sidelnikov@gmail.com

Сідельніков А.В. Конституційні засади кримінально-правової охорони права на захист в Україні та країнах Європейського Союзу.

У статті здійснено компаративний аналіз конституцій низки країн Європейського Союзу в контексті гарантування реалізації права людини на професійну правову допомогу. Особливу увагу приділено таким фундаментальним аспектам, як право на вільний вибір захисника у кримінальному провадженні та інститут надання безоплатної правової допомоги для вразливих категорій громадян. У процесі дослідження з'ясовано суттєві відмінності у концептуальних підходах держав-членів ЄС щодо визначення змісту цього права на конституційному рівні, а також виявлено специфічні особливості криміналізації суспільно-небезпечних діянь, що посягають на це право. Автором розкрито сучасний стан наукової розробки даної проблематики, проаналізовано ключові доктринальні підходи у вітчизняній та закордонній правовій думці. Право на захист є фундаментальним міжнародно-правовим стандартом, закріпленим у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Особливий акцент зроблено на положеннях Європейської конвенції з прав людини, яка разом із Конституцією України формує цілісний каркас правового статусу особи у сучасному кримінальному процесі. У системі конституційно-правових гарантій права на захист закладено базові засади, які згодом конкретизуються та набувають практичного змісту у нормах кримінального процесуального та матеріального законодавства. Встановлено, що створення ефективної моделі кримінально-правової охорони права на захист є критично важливим для запобігання правопорушенням у сфері правосуддя. Така модель ґрунтується на синергії положень основних законів, спеціального законодавства та на обов'язковому врахуванні прецедентної практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема щодо тлумачення статті 6 Конвенції.

Констатовано, що кримінальна відповідальність за грубі порушення права на захист, вчинені посадовими особами держави, виступає як гарантія дотримання цього права. Дослідження показало, що кримінальні закони більшості країн Європейського Союзу переважно не містять окремої норми про відповідальність саме за порушення права на захист. Натомість такі діяння службових осіб, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, кваліфікуються як зловживання владою або службовим становищем.

Ключові слова: право на правову допомогу, право на захист, вільний вибір захисника, безоплатна правова допомога, конституційні гарантії, Європейський Союз, кримінальне провадження, практика ЄСПЛ, кримінальна відповідальність, зловживання повноваженнями.

Sidelnikov A.V. Constitutional foundations of criminal law protection of the right to defense in Ukraine and European Union countries.

The article provides a comparative analysis of the constitutions of several European Union countries in the context of guaranteeing the realization of the human right to professional legal assistance. Particular attention is paid to such fundamental aspects as the right to free choice of defense counsel in criminal proceedings and the institution of providing legal aid for vulnerable categories of citizens. The study reveals significant differences in the conceptual approaches of the EU member states regarding the

definition of the content of this right at the constitutional level, as well as identifies specific features of the criminalization of socially dangerous acts that infringe upon this right.

The author explores the current state of scholarly research on this issue, analyzing key doctrinal approaches in domestic and foreign legal thought. The right to defense is a fundamental international legal standard enshrined in the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights. Particular emphasis is placed on the provisions of the European Convention on Human Rights, which, together with the Constitution of Ukraine, forms an integrated framework for the legal status of an individual in modern criminal proceedings.

Within the system of constitutional and legal guarantees of the right to defense, basic principles are established, which are subsequently specified and acquire practical content in the norms of criminal procedural and substantive law. It is established that creating an effective model of criminal law protection of the right to defense is critical for preventing offenses in the field of justice. Such a model is based on the synergy of constitutional provisions, special legislation, and, crucially, on the mandatory consideration of the case law of the ECHR, particularly regarding the interpretation of Article 6 of the Convention.

It is stated that criminal liability for gross violations of the right to defense committed by state officials acts as a guarantee of compliance with this right. The study demonstrates that the criminal laws of most European Union countries generally do not contain a separate specific provision on liability for the violation of the right to defense. Instead, such acts by officials, if they result in serious consequences, are qualified as abuse of power or office.

Key words: right to legal assistance, right to a defense, free choice of counsel, legal aid, constitutional guarantees, European Union, criminal proceedings, ECHR case law, criminal liability, abuse of authority.

Постановка проблеми. Право на захист становить одну з основоположних засад справедливого судового розгляду. Воно закріплене у таких міжнародно-правових актах, як: Загальна декларація прав людини (ст.11), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 11, ч. 3 ст. 14), Європейська конвенція з прав людини (ст.6) та Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (п.93). Відповідно до ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р., «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [1]. У п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачено, що: «Кожний обвинувачений у скоєнні кримінального злочину має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [2]. Схожа норма міститься у п. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Згадані міжнародно-правові акти є частиною національного законодавства України. Право на захист визнано елементом комплексного права на судовий захист, яке також охоплює доступність правосуддя, справедливість правосуддя, повне й ефективне поновлення у правах, право на оскарження судового рішення, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, публічність судового розгляду тощо [3, с.183].

Одним з загально-правових принципів криміналізації суспільно-небезпечних діянь, визначених в ч. 1 ст. 3 КК визнається принцип конституційної адекватності, який полягає в тому, що законодавчі новели, в тому числі і кримінально-правові, повинні ґрунтуватися на положеннях, що містяться в Конституції України [4, с. 211; 5, с. 22]. Це питання це має суттєве значення, оскільки кримінальне право ж покликане охороняти притаманними йому методами встановлені Конституцією України законні права і свободи людини від злочинних посягань [6, с. 21]. У вітчизняній юридичній літературі неодноразово наголошувалося на перетині низки конституційно-правових деліктів і видів кримінальних правопорушень, з огляду на збіг диспозицій окремих норм конституційного і кримінального права [7, с. 666]. Зазначене стає поштовхом для наукового аналізу взаємозв'язку та співвідношення конституційно-правового делікту та кримінального правопорушення [8].

Мета статті – на підставі компаративного аналізу співвідношення положень Конституції України та конституцій низки країн Європейського Союзу, які гарантують реалізацію та дотримання права людини на правову допомогу (зокрема, на вільний вибір захисника в кримінальному про-

вадженні, надання правової допомоги безоплатно) з'ясувати рівень взаємозв'язку цих положень із моделлю кримінально-правової охорони права на захист в Україні та інших країнах.

Стан опрацювання проблематики. Порівняльний аналіз кримінально-правової охорони права на захист був предметом наукових розробок М.І. Хавронюка, М.О. Спірідонова, Т.Є. Колягіної, Л.В. Трушківської, М.В. Шепітька та інших. Здійснивши компаративний аналіз кримінального законодавства інших країн, М.О. Спірідонов дійшов висновку, що в кримінально-правовій системі України використано специфічний засіб забезпечення охорони права на захист: створення спеціальної норми про відповідальність за його грубе порушення. Він акцентує, що подібне до передбаченого в ст. 374 КК України правопорушення містить лише КК Іспанії (вчинене службовою особою порушення або створення перешкод для здійснення права затриманого чи засудженого на присутність адвоката, або докладання зусиль чи сприяння тому, щоб ця особа відмовилась від участі адвоката). Автор вважає, що «у більшості держав, закони яких було досліджено, для охорони права на захист може бути застосовано лише загальні норми про кримінальну відповідальність за злочини службових осіб – невиконання ними посадових обов'язків (наприклад, ненадання захисника), перевищення повноважень (наприклад, заборона доступу захиснику до обвинуваченого). У законодавстві деяких країн (зокрема Литовської Республіки) порушення права на захист передбачене як злочин проти міжнародного гуманітарного права» [9, с. 7]. Утім, М.І. Хавронюк висловив думку, що порушення права на захист є різновидом зловживання, відповідальність за яке передбачена ст. 228 КК Литви [10, с. 865] Також М.В. Шепітько, провівши аналіз злочинів проти правосуддя за кримінальним законодавством інших країн, визначив типові з них¹, серед яких спеціальна норма про незаконні дії щодо порушення права на захист не згадується [11, с. 162]. На підставі огляду кримінально-правових актів низки європейських країн (зокрема Франції, Німеччини, Польщі, Бельгії, Болгарії, Данії, Австрії, Швеції, Іспанії та Сан-Маріно), інші вітчизняні дослідники (О.О. Житний, М. Спірідонов, А. Васильєв) дійшли до узагальнюючого висновку, що включення в правові механізми забезпечення права на захист забороняючих кримінально-правових норм, якими криміналізовані істотні порушення посадовими особами або іншими особами права на захист не є загально-визнаним кроком. Водночас вони підтвердили певну змістовну схожість між ст. 347 КК України та ст. 537 КК Іспанії [12, с.196].

Утім, проведений порівняльний аналіз був зфокусований переважно на положеннях кримінального законодавства, тоді як конституційно-правові гарантії права на захист в інших правових системах не стали безпосереднім предметом дослідження. Серед українських науковців, ймовірно, лише М.І. Хавронюк акцентував увагу на необхідності попереднього аналізу базових кримінально-правових положень, закріплених у конституціях інших держав, перед тим як переходити безпосередньо до вивчення змісту їхніх кримінальних законів [10, с. 74]. Усі конституційні положення автор запропонував поділяти за змістом на такі, що стосуються: 1) принципів кримінального права; 2) інших загальних положень кримінального права; 3) покарання та інших кримінально-правових заходів; 4) криміналізації тих чи інших діянь; 5) амністії, помилування та припинення переслідування; 6) імунітету та інших особливостей кримінальної відповідальності вищих посадових осіб [10, с. 94]. У межах аналізу конституційних приписів щодо криміналізації діянь в основних законах таких країн, як Австрія, Франція, Естонія, Болгарія, Греція, Литва, Італія, Туреччина, Португалія, Угорщина, Хорватія, Швейцарія, Іспанія, Данія, Молдова та Кіпр, вченим не встановлено вимоги криміналізації безпосередньо порушення права на захист в конституціях цих країн.

Виклад основного матеріалу. Стаття 59 Конституції України проголошує право кожного на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав, а ст. 63 Конституції України закріплює право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного. Забезпечення обвинуваченому

¹ До типових злочинів віднесено: 1) неправдиве повідомлення про вчинення злочину, симуляція злочину, неповідомлення про вчинення (тяжкого) злочину та фальсифікація доказів; 2) неправдиве обвинувачення, лжесвідчення, лжеприсяга та інші неправдиві заяви; 3) злочини, пов'язані із прийняттям незаконних рішень (незаконне затримання або арешт, примушування давати показання, відмова від здійснення правосуддя, постановлення неправдивого судового рішення); 4) корупційні злочини осіб, що здійснюють правосуддя; 5) погроза або насильство проти учасників провадження, а також посягання на їх власність; 6) перешкоджання відправленню правосуддя, неявка та наклеп; 7) втеча з місця позбавлення волі, звільнення особи, яка відбуває покарання, та приховування злочину; 8) інші злочини на стадії виконання судового рішення або вироку (невиконання судового рішення, ухилення від виконання судового рішення, бунт засуджених)

права на захист визнається однією з основних засад судочинства (ст. 129 Конституції України) та загальною zásадою кримінального провадження (ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Відповідно до ст. 131² Конституції виключно адвокат здійснює захист від кримінального обвинувачення [13]. Отже, право на захист визнано міжнародно-правовим стандартом у галузі прав людини та безпосередньо закріплено в Конституції України. У системі конституційно-правових гарантій права на захист закладено базові засади, які конкретизуються та набувають практичного змісту в положеннях кримінального процесуального та кримінального законодавства. Зміст забезпечення права на захист як загальної zásади кримінального провадження розкривається у ст. 20 КПК. Зокрема, це право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого полягає у наданні йому можливості надавати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення; збирати і подавати докази; брати особисту участь у кримінальному провадженні; користуватись правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК [14]. Ст. 374 Кримінального кодексу України (далі – КК) [15], яка передбачає відповідальність за недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, дізнавачем, прокурором або суддею, спрямована на гарантування охорони права на захист від найбільш небезпечних посягань. Таким чином, ст. 374 КК України виконує важливу функцію охорони цього права [16, с. 59].

З огляду на спільність підходів щодо кримінально-правової охорони права на захист у спеціальних нормах КК України та КК Іспанії, про що йшлося вище, розглянемо особливості конституційно-правових гарантій цього права в Конституції Іспанії. Так, у статті 17.3 гарантується допомога адвоката затриманій особі під час поліцейських та судових дій у порядку, встановленому законом. Своєю чергою, у статті 24 закріплено право особи на захист і допомогу адвоката, право бути поінформованою про висунуте проти неї обвинувачення; право на використання доказів, необхідних для захисту, право не свідчити проти себе, а також право користуватись презумпцією невинуватості [17]. Видається, що ст. 24 Конституції Іспанії більш детально розкриває зміст права на захист порівняно з конституційними положеннями України, які мають більш загальний характер. Утім конституційне закріплення права на захист (ст. 59, ч. 2 ст. 63 та ч. 3 ст. 129 Конституції України) та піднесення цього права до рівня засадничого принципу кримінального судочинства [18, с. 469] свідчить про його виняткове важливе значення. Це цілком відповідає стандартам забезпечення цього права, зокрема в ст. 11 Загальної декларації прав людини, п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також принципу 17 Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі. Конституційні положення щодо реалізації права на захист уточнюються (тлумачаться) і в рішеннях Конституційного Суду України (Рішення Конституційного Суду України і№ 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. (справа про право вільного вибору захисника) [19].

У ст. 537 КК Іспанії передбачена кримінальна відповідальність за порушення гарантованого основним законом країни права на захист, а саме: за перешкоджання реалізації права затриманого чи ув'язненого на адвоката, сприяння відмові від цього права, неінформування належним чином про це право та причини затримання будь-якою посадовою особою або представником влади [20]. Про реальні факти порушення цього права в Іспанії свідчать рішення ЄСПЛ [21].

У Конституції Республіки Польща (далі – Конституція РП) гарантується право кожному, проти кого ведеться кримінальне провадження, на захист на всіх стадіях провадження. Зокрема, може обрати захисника або, на умовах, визначених законом, скористатися послугами захисника, призначеного судом. Кожен вважається невинуватим, доки його вина не буде встановлена остаточним рішенням суду [22]. Це право включає також можливість вибору захисника або право користуватися допомогою призначеного судом адвоката [22].

Це право є не лише фундаментальним принципом кримінального процесу, але й базовим стандартом демократичної правової держави (рішення (вирок) Конституційного Трибуналу Польщі від 17 лютого 2004 р., справа SK 39/02, ОТК-А, 2004, № 2, поз. 7) [23]. В польській кримінально-правовій доктрині на перший план виходить не проблема відповідності норм кримінального законодавства положенням Основного Закону країни, а проблематика визначення того, якою мірою положення кримінального процесуального закону щодо моменту набуття права на захист відповідають конституційним нормам. Зокрема, польські дослідники вважають, що Конституція РП

встановлює значно більш ранній момент набуття права на захист, ніж це робить закон, оскільки право на захист визнається від моменту набуття формального статусу підозрюваного, що, однак, не відповідає конституційним стандартам. Відповідно до конституційних положень, це право належить особі вже з моменту здійснення першої процесуальної дії щодо неї. Разом з тим дослідники не бачать перешкод для того, щоб особа, яка є підозрюваною і бажає користуватися допомогою захисника, або ширше – просто своїм правом на захист, могла користуватися цими правами, посилаючись безпосередньо на ст. 42, п. 2 Конституції РП [24, с. 104-105]. Кримінальний кодекс РП не містить спеціальної норми, яка передбачає відповідальність за порушення права на захист. Натомість він передбачає загальну норму про зловживання владою або службовим становищем (ст. 231 КК РП) та ст. 265 КК РП, яка встановлює відповідальність за погрозу або перешкоджання адвокату у виконанні професійних обов'язків. Оцінюючи стан дотримання органами державної влади права на захист Гельсинської фонд з прав людини констатує, що за законом підсудні та затримані мали право будь-коли звертатися до адвоката за власним вибором, а Уряд надавав безоплатну юридичну допомогу малозабезпеченим підсудним на стадії судового розгляду. Утім зафіксовані випадки, коли особи не мали негайного доступу до юридичної допомоги під час першого затримання, або ж існувала практика неналежного інформування затриманих осіб щодо їх прав [25]. Принагідно зауважимо, що подібні випадки зафіксовані в Україні, зокрема у 2023 році, коли правоохоронці, переважно зі Служби безпеки України, затримували цивільних осіб без санкції суду, тримали їх без зв'язку із зовнішнім світом протягом кількох днів, відмовляли їм у доступі до адвоката та відмовлялися розголошувати інформацію їхнім родичам [26]. За даними звітів Держдепартаменту США про практику дотримання прав людини в різних країнах, у 2023 році правозахисники та адвокати з різних країн повідомляли, що ув'язненим та затриманим іноді свавільно відмовляли у доступі до членів родини та адвокатів (зокрема в Туреччині). Так, Інститут демократії Грузії (GDI) наголосив, що в кількох випадках адвокатам не дозволяли зустрічатися із затриманими та не повідомляли їм своєчасно про місцезнаходження затриманих. GDI зазначив, що затриманих навмисно ізолювали в слідчих ізоляторах по всій країні, що перешкоджало забезпеченню ефективного захисту [27].

Отже, право на захист в Україні та Польщі гарантується конституційними нормами та визнається засадою здійснення кримінального судочинства.

У розділі V «Право на судовий та інший правовий захист» Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки, яка є складовою її конституційного ладу, гарантується право кожного на правову допомогу в провадженні в судах, інших державних органах або органах публічної адміністрації з самого початку провадження (ч. 2 ст. 37) [28]; на час та можливість підготувати захист і здійснювати його самостійно або через адвоката, у тому числі користуватися послугами адвоката безоплатно у визначених випадках (ч. 2 ст. 40). У випадках, коли за законом обвинувачений повинен мати адвоката, але не звертається до нього, адвокат призначається судом. Отже, Конституція Чеської Республіки гарантує право обвинуваченого на захист через адвоката і передбачає механізм його призначення у випадку, якщо обвинувачений не обрав адвоката самостійно. Представник, який надає правову допомогу, повинен бути незалежним у даній справі та зобов'язаний діяти в інтересах особи, яку представляє [29]. В КК Чехії відсутня окрема норма щодо відповідальності за порушення права на захист [30]. Притягнення до кримінальної відповідальності можливе лише за загальною статтею про зловживання владою посадовою особою (ст. 329 КК Чехії) [30].

Право на захист людини гарантується у ст. 7, 9 та 16 Декларації прав людини і громадянина 1789 р., яка є частиною Конституції Франції. Хоча, жодне положення Конституції 1958 року прямо не гарантує права на захист, у цих статтях наголошується, зокрема, на правових підставах обвинувачення, арешту та затримання, презумпції невинуватості та забезпеченні реалізації цих прав. Конституційна рада Франції витлумачила ці статті як джерело права на справедливий процес, включаючи право на адвоката. У низці рішень Конституційної ради Республіки Франції розтлумачено вказані вище статті, й сформовано, таким чином, основні підходи щодо гарантування та належної реалізації права на захист в контексті статті 16 Декларації 1789 року. Зокрема, визнано право на захист як конституційний припис та підтверджено, що це право застосовується на всіх стадіях процесу (з моменту затримання до апеляції). Звернення до адвоката є конституційним правом, яке контролюється та гарантується Конституційною радою, а принцип вільного доступу особи, яка перебуває під вартою поліції, до адвоката становить основу права на захист, яке здійснюється на етапі розслідування у кримінальному провадженні. У КК Франції також не-

має спеціальної норми щодо кримінально-правової охорони права на захист. Оцінка таких дій здійснюється за ст. 432-1 КК Франції, яка передбачає кримінальну відповідальність за дії особи, яка обіймає державну посаду, що в рамках виконання своїх обов'язків вживає заходів, спрямованих на перешкоджання виконанню закону [31]. У судовій практиці Франції порушеннями права на захист визнаються, зокрема: відсутність адвоката під час утримання під вартою поліцією (присутність адвоката є обов'язковою з початку утримання під вартою, оскільки ст. 63-3-1 КПК Франції передбачає ефективне втручання адвоката). Таке порушення розцінюється як серйозне, враховуючи, що початкові заяви, часто зроблені під тиском або за відсутності адвоката, можуть визначити результат усієї процедури [32]; відмова в доступі до матеріалів справи (право доступу до матеріалів справи є важливим для забезпечення ефективного захисту і гарантується ст. 114 КПК Франції з моменту пред'явлення обвинувального акту), оскільки відсутність своєчасного доступу до матеріалів є порушенням рівності сторін. Не знаючи змісту матеріалів справи, адвокат не може оскаржити докази або розробити адекватну стратегію захисту тощо [32].

Як і у Франції, кримінальні закони Італії, Бельгії, Швеції та Німеччини також не містять спеціальних норм, що передбачають відповідальність за порушення права на захист. Конституції цих держав, з різним ступенем деталізації, закріплюють право особи на захист (правову допомогу), тоді як суди (органи) конституційної юрисдикції шляхом офіційного тлумачення конкретизують зміст цього права, визначають його обсяг та межі реалізації, що забезпечує формування узгодженої практики його застосування у національних правових системах. Так, у ст. 23 Конституції Бельгії проголошується право кожної особи на юридичну допомогу [33]. У своєму рішенні Конституційний суд Бельгії дійшов висновку, що зазначена конституційна норма покладає на державу позитивний обов'язок забезпечити реалізацію права на правову допомогу. Водночас Суд підкреслив, що законодавчий орган не може істотно знижувати рівень захисту, встановлений чинним законодавством, без наявності обґрунтованих підстав, які відповідають суспільним інтересам. Зокрема, Суд визнав, що сума, яка може досягати п'ятдесяти євро за внесок і множитися відповідно до кількості проваджень, може бути значною витратою для бенефіціарів правової допомоги. Це суперечить природі системі правової допомоги, яка спрямована саме на тих, хто не має достатніх коштів для оплати юридичних консультацій та представництва власними силами. Таким чином, законодавча норма, якою була запроваджена фіксована винагорода адвокату за правову допомогу, була визнана неконституційною і скасована Конституційним судом [34].

У ст. 24 Конституції Італії гарантується, що право на захист є непорушним на кожному етапі та в кожному випадку судового провадження. Малозабезпеченим повинні бути забезпечені, шляхом відповідних заходів, засоби для звернення до суду та захисту в усіх судах. Захист є непорушним правом на кожному етапі та рівні провадження. [35]. Усі особи можуть вживати правових заходів для захисту своїх індивідуальних прав та законних інтересів.

Натомість КК Сан-Марино в главі III «Злочини проти публічного правосуддя» містить статтю 354, яка передбачає відповідальність за недобросовісне представництво. Норма встановлює відповідальність адвоката, прокурора або технічного консультанта, які навмисно сприяють протилежній стороні або навмисно спричиняють на шкоду своєму клієнту втрату права, програш у судовому спорі або набрання законної сили судовим рішенням. Такому ж покаранню підлягає адвокат, прокурор або технічний консультант, який надає свої послуги або консультації (навіть через посередника), одночасно протилежним сторонам [36]. Сан-Марино не має кодифікованої Конституції. Конституційний лад держави ґрунтується на «Статутах Сан-Марино» 1600 року, а також подальших законодавчих актах, що мають конституційне значення, до яких входить Декларація прав людини. Цей перелік доповнюють звичаї та загальне право. Декларація прав громадян та основних принципів правового порядку Сан-Марино є законом Республіки Сан-Марино (Закон № 59 від 8 липня 1974 року, змінений та доповнений Законом № 36 від 26 лютого 2002 року), який виконує функцію конституційного тексту. Зокрема, у ст. 15 цього закону особі гарантується судовий захист суб'єктивних прав та законних інтересів перед органами загальної та адміністративної юрисдикції, а також перед Колегією, що гарантує конституційність норм. Право на захист захищається на кожному етапі судового провадження [37].

Крім конституційних положень, які гарантують право особи на захист і правову допомогу, у країнах Європейського Союзу орієнтуються на базисні підходи ЄСПЛ щодо права на захист. Адже саме в низці рішень ЄСПЛ вироблено систему гарантій забезпечення участі захисника як складової права на справедливий судовий розгляд. Системний аналіз рішень ЄСПЛ дав підста-

ви віднести до цих гарантій, зокрема: особливості реалізації права на вільний вибір захисника; принцип раннього забезпечення правовою допомогою; принцип ефективності захисту; обмеження щодо відмови особи від правової допомоги; обов'язки посадових осіб органів кримінального переслідування щодо надання інформації особам про право на доступ до правової допомоги; доступ до заходів і послуг, пов'язаних із правовою допомогою; конфіденційність спілкування з адвокатом; достатній час для підготовки захисту [38, с. 9-10]. Зокрема, в рішенні ЄСПЛ у справі Rakelli проти Німеччини від 25 квітня 1983 року було визначено три складові цього права: право захищати себе особисто; право захищати себе за допомогою захисника, обраного на власний розсуд; право на безоплатну допомогу захисника, якщо обвинувачений не має коштів для його оплати і цього вимагають інтереси правосуддя [39]. У низці подальших рішень ці підходи були розширені та уточнені. Як було зазначено вище, Конституції окремих держав безпосередньо містять такі гарантії. Прецедентне право, створене Європейським судом, є обов'язковим джерелом права для держав-членів ЄС, а його рішення фактично стали офіційною формою роз'яснення прав і основоположних свобод кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією [40, с. 49].

Висновки. Створення ефективної моделі кримінально-правової охорони права на захист та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері його належного дотримання та реалізації ґрунтується на положеннях основних законів країн, спеціальних законів, а також на урахуванні прецедентної практики ЄСПЛ щодо положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Положення основних законів держав щодо гарантування права особи на захист у кримінальному провадженні в цілому відповідають вимогам пп. «с» 3 ст. 6 Європейської конвенції. Разом з тим, є певні відмінності в контекстуальному описі конституційного змісту права на захист. Так, в Україні, на відміну від інших країн, питання регулювання надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному та обвинуваченому за рахунок держави регламентуються у ст. 20 КПК України. Водночас, приміром, в Італії право на безоплатну допомогу захисника гарантується безпосередньо в Конституції країни. Кримінально-правова політика проаналізованих країн Європейського Союзу на рівні правотворення формується передусім із урахуванням підходів до регламентації права на ефективний захист у світлі практики Європейського суду з прав людини. Це стосується як держав, у конституціях яких прямо закріплено гарантії права на захист у кримінальному провадженні (зокрема України та Іспанії), так і тих країн, де відповідне право згадується лише декларативно — без конкретизації його змісту (наприклад, Франції). У таких випадках деталізація здійснюється органами конституційного контролю шляхом офіційного тлумачення.

У межах проведеного дослідження не виявлено сталої кореляції між конституційними положеннями щодо гарантування права на захист та моделями його кримінально-правової охорони. Найбільш подібною до української є модель Іспанії та Сан-Марино, де засобом забезпечення права на захист є спеціальні норми кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за грубе порушення цього права. Водночас в інших проаналізованих країнах реалізується альтернативний підхід: кримінально-правова оцінка порушень права на захист здійснюється через застосування загальних норм, що передбачають відповідальність за зловживання владою або перевищення службових повноважень. Такі діяння розглядаються як грубі порушення законодавчих вимог, спрямованих на забезпечення права особи на захист у кримінальному процесі. Цей підхід можна охарактеризувати як універсальний, оскільки він дозволяє забезпечити правову реакцію на порушення, не потребуючи виокремлення спеціальної кримінально-правової норми.

Таким чином, аналіз кримінально-правових моделей охорони права на захист у державах Європейського Союзу свідчить про існування двох основних підходів. Перший полягає у закріпленні спеціальних норм про відповідальність за грубе порушення права на захист (що притаманно Україні, Іспанії та Сан-Марино). Другий – у застосуванні загальних положень кримінального права щодо зловживання владою або перевищення повноважень, що є універсальним механізмом у низці інших європейських країн. Така різноманітність моделей відображає особливості національних правових систем та підходів до забезпечення прав людини у кримінальному провадженні. Водночас, незважаючи на відмінності в інструментарії, в усіх проаналізованих країнах забезпечується дотримання європейських стандартів справедливого судочинства та права на ефективний захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіге, 2021. 528 с.
4. Попович Олена. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209-214. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/36.pdf> (дата звернення 09.10.2025).
5. Давиденко В.Л. Підстави та принципи криміналізації діянь проти власності. *Право і суспільство*. 2020. № 2 частина 3. С. 17-27. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.3>. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/5.pdf (07.10.2025).
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
7. Шаповал В.М. Імпічмент *Юридична енциклопедія: у 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]*. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 2: Д–Й. 1999. С. 666–667.
8. Присяжнюк Л.М. Конституційно-правовий делікт та кримінальне правопорушення: взаємозв'язок та деякі аспекти співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 89-91. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/17>. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/19.pdf (дата звернення 07.10.2025).
9. Спірідонов М.О. Відповідальність за порушення права на захист за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Форум права*. 2016. № 5. С. 185–189. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67c8b807-f62f-426c-9f2c-986dc87ab71d/content?trackeId=edaa4cd747a3f6d0> (дата звернення 12.10.2025).
10. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
11. Шепітько М.В. Поняття та види злочинів проти правосуддя за законодавством зарубіжних країн. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 157-165. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-157-165.pdf (дата звернення 10.10.2025).
12. Oleksandr Zhytnyi, Mykhailo Spiridonov, Andrii Vasyliiev. Criminalisation of violation of the right to defence as a remedy for its enforcement (national legislative experience). *European Studies Quarterly*. Volume. 2021. № 1. P. 191-199. URL: <https://przegladeuropejski.com.pl/article/01.3001.0014.8369/en> (дата звернення 12.10.2025).
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 01.10.2025).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 10.10.2025).
15. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.10.2025).
16. Гольдберг Н.О., Зубкова Є.Р. Концептуальні підходи до співвідношення «захисту» і «охорони» у кримінально-правовому регулюванні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 3. Частина 3. С. 57-62. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.8>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/10-2.pdf> (дата звернення 12.10.2025).
17. The Spanish Constitution Edición actualizada a 19 de febrero de 2024. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/normativa/constitucioningles.pdf> (дата звернення 05.10.2025).

18. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов.Х. : Право, 2011. 1128 с.
19. Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. (справа про право вільного вибору захисника). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення 10.10.2025).
20. Penal Coda ley Organica 10/ 1995, de 23 novimbre, del Codogo Penal. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444> (дата звернення 10.10.2025).
21. 2022 Country Reports on Human Rights Practices: Spain URL: <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/spain> (дата звернення 05.10.2025).
22. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst uchwalony w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodow. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (дата звернення 10.10.2025).
23. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 lutego 2004 r., sygn. akt SK 39/02, OTK-A 2004, nr 2, poz. 7. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040340292> (дата звернення 10.10.2025).
24. Marcin Sowała. Uzyskanie prawa do obrony w świetle polskich standardów konstytucyjnych. Nowa kodyfikacja prawa karnego tom LxVIII AUWr. № 4231 Wrocław.2023.URL:https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/141775/PDF/07_M_Sowala_Uzyskanie_prawa_do_obrony_w_swietle_polskich_standardow_konstytucyjnych.pdf (дата звернення 08.10.2025).
25. Poland 2023 Human Rights Report. URL: <https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/poland/> (дата звернення 08.10.2025).
26. Ukraine 2023 Human Rights Report. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf> (дата звернення 10.10.2025).
27. Georgia 2023 Human Rights Report. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/03/528267-Georgia-2023-human-rights-report.pdf> (дата звернення 10.10.2025).
28. Listina základních práv a svobod: Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. a ústavního zákona č. 295/2021 Sb. URL: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html> (дата звернення 08.10.2025).
29. Wagnerová, E., Šimíček, V., Langášek, T., Pospíšil, I. a kol.: Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2012, s. 817.(дата звернення 08.10.2025).
30. Zákon č. 40/2009 Sb. Zákon trestní zákoník. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40> (дата звернення 09.10.2025).
31. Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006136046/#LEGISCTA000006136046 (дата звернення 10.10.2025).
32. Les atteintes aux droits de la défense : analyse détaillée. <https://www.cabinetaci.com/les-atteintes-aux-droits-de-la-defense-analyse-detaillee/> (дата звернення 10.10.2025).
33. La Constitution Belge. URL: https://www.senate.be/doc/const_fr.html (дата звернення 08.10.2025).
34. On 21 June 2018, the Belgian Constitutional Court ruled in case 77/2018. URL: https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/belgium-constitutional-court-rules-obligation-pay-fixed-contribution-violates-right-legal?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 10.10.2025).
35. Costituzione Italiana traduzione in lingua inglese aggiornata alla legge costituzionale 26 Settembre 2023, N.1 URL: https://www.senato.it/sites/default/files/repository/ Costituzione_INGLESE.pdf (дата звернення 10.10.2025).
36. Law 25 February 1974 n. 17. URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/202309/Criminal%20law%20of%20San%20Marino.pdf> (дата звернення 10.10.2025).
37. Dichiarazione dei diritti dei cittadini e dei principi fondamentali dell'ordinamento sammarinese. Testo coordinato della Legge 8 luglio 1974, n.59, con le modifiche derivanti dalle Leggi 19 settembre 2000, n.95 e 26 febbraio 2002, n.36. URL: suconsigliograndeegenerale.sm. (дата звернення 10.10.2025).
38. Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 8-15. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Valatska.pdf (дата звернення 11.10.2025).

39. Рішення у справі «Пакеллі проти Німеччини» (Pakelli v. Germany) від 25 квітня 1983 року.
URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0547> (дата звернення 11.10.2025).
40. Захарченко Петро. Конституційне право держав-членів Європейського Союзу: підручник / Петро Захарченко, Галина Лаврик. Полтава: ПУЕТ, 2024. 389 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Сідельніков А.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0